

Lovbrudd begått av mennesker med utviklingshemning

Even Myrbakk og Erik Søndena

Lovbrudd begått av mennesker med utviklingshemning

Nye studier viser at typer lovbrudd begått av personer med utviklingshemning ikke skiller seg vesentlig fra lovbrudd begått av andre. Personer med utviklingshemning er likevel overrepresentert i fengsler, noe som byr på store utfordringer for hele strafferettskjedens.

De fleste personer med utviklingshemning kommer ikke i kontakt med politi og rettsvesen på grunn av lovbrudd. Et lite mindretall begår imidlertid lovbrudd, og her er det utfordringer både for personalet som bistår disse personene, og for politi og rettsvesen. I dag er det en vanlig oppfatning at personer med utviklingshemning som begår lovbrudd, bør behandles på andre måter i rettsvesenet enn andre, og at det bør tas tilstrekkelig hensyn til utviklingshemningen i rettslige sammenhenger. Dette påpekes blant annet i Johs. Andenæs' lærebok *Alminnelig strafferett* (Andenæs, Matningsdal & Rieber-Mohn, 2004). Andenæs nevner et eksempel der en person kjøper tyvegods på gaten til spottpris og derfor blir tiltalt for heleri. Situasjonen kan være slik at dommeren uten videre vil avvise at det ble handlet i god tro hvis personen som er tiltalt, har gjennomsnittlige evnemessige forutsetninger, men dersom det er en person med utviklingshemning «av den naive og godtroende type», som Andenæs formulerte seg, så kan det være at dommeren vil akseptere at det ble handlet i god tro, og at dette får betydning for straffeutmåling. Andenæs nevner også situasjonen der andre kan bli dømt for uaktsomhet, mens en person med utviklingshemning kan bli frifunnet fordi han ikke har hatt forutsetninger for å oppfatte situasjonen.

*Lovverket kan gi nedsatt straff i tilfeller der domfelte har nedsatt tilregnelighet,
herunder lett utviklingshemning*

For flere som kommer i kontakt med rettsvesenet, er det dessverre slik at politi og domstoler ikke vet at de har en utviklingshemning, og rettssikkerheten kan derfor bli for dårlig ivaretatt. I dag blir personer med utviklingshemning som begår lovbrudd, vanligvis behandlet som andre lovbrøyttere i rettsvesenet (Justis- og politidepartementet, 2008; Søndena et al., 2008). I de senere årene er det blitt publisert en god del forskning i forhold til personer med utviklingshemning som begår lovbrudd. Det er viktig at politi, rettsapparat og omsorgssystemene er godt orientert om kunnskapsutviklingen på dette området, og det følgende er en gjennomgang av nyere forskning på området.

To grupper lovbrytere

Mellom 1,5 og 2,5 prosent av befolkningen har en utviklingshemning, og det skilles mellom fire grader: lett, moderat, alvorlig og dyp (World Health Organization, 1992). 85 prosent av de som har en utviklingshemning, har en lett grad av den, og hos de resterende 15 prosent er den moderat, alvorlig eller dyp (American Psychiatric Association, 2000). De fleste med lett utviklingshemning har ikke fått diagnosen utviklingshemning, og verken personen selv eller andre, inkludert rettsvesenet, kjenner da til utviklingshemningen. For personer med moderat, alvorlig eller dyp utviklingshemning er imidlertid situasjonen noe annerledes. De har et større hjelpbehov knyttet til de reduserte kognitive ferdighetene, og det er derfor oftere kjent for hjelpeapparatet at de har en utviklingshemning. I forskningssammenheng brukes ofte betegnelsen «administrativ kjent utviklingshemning» eller «administrativ utviklingshemning» i forbindelse med gruppen med kjent utviklingshemning.

I tråd med skillet mellom den store gruppen med lettere utviklingshemning og den mindre gruppen med administrativ utviklingshemning skiller Holland, Clare og Mukhopadhyay (2002) mellom to ulike grupper lovbrytere med utviklingshemning. Den første gruppen består av personer med lettere utviklingshemning som ikke er diagnostisert, mens den andre består av personer med administrativ kjent utviklingshemning. Når en ser på forekomsten av lovbrudd som er begått av personer med psykisk utviklingshemning, kan det være hensiktsmessig å bruke det grove skillet mellom majoriteten på 85 prosent som har lett utviklingshemning og de ca. 15 prosent med alvorligere grader. Dette er et skille som til dels reflekteres i lovgivningen og til dels i forskning, og det er et skille som også har praktiske implikasjoner for hvordan rettssystemet og omsorgspersoner forholder seg til lovbrudd.

Lett utviklingshemning

Lund (1990) har påpekt at det er en høyere forekomst av registrerte lovbrudd hos personer med lett utviklingshemning enn man skulle forvente ut fra andelen som har utviklingshemning i befolkningen. Ifølge Lund (1990) kan dette forklares med at risikoen for å bli oppdaget er større i denne gruppen enn hos de som ikke har en utviklingshemning. Forskning på avhør har vist at personer med utviklingshemning er lett påvirkelige og har lett for si seg enig i utsagn under avhør, og at de har problemer med å forstå grunnleggende begrep som «skyldig» – «ikke-skyldig» (Clare & Murphy,

1998). Ifølge American Association of Intellectual and Developmental Disabilities (2009) kan egenskaper som har sammenheng med utviklingshemningen, gi personer med utviklingshemning større problemer enn andre i møtet med politi og rettsvesen. Personer med utviklingshemning kan være lette å lede, de kan fortelle ting og forklare seg uten å tenke på konsekvensene av det de sier, og de kan ha vanskelig for å forstå konsekvensene av handlingene sine.

Lovbruddsmønster

En del undersøkelser har sett på om personer med utviklingshemning har større forekomst av spesielle typer kriminalitet enn andre. Den største forskningsmessige interessen har konsentrert seg om brannstifting og seksualforbrytelser. På grunn av forholdene rundt dødsstraff for personer med utviklingshemning i USA har det også vært spesiell interesse for drap.

Brannstifting

Tidligere forskning har vist at brannstifting kan være overrepresentert hos menn med utviklingshemning, men dette var basert på utvalg som var dømt til forvaring eller fengsel for alvorlig kriminalitet, og det er derfor ikke representativt for personer med utviklingshemning generelt (Jones, 2007). Feiltolkninger av forskningsresultater og feiltolkninger av offisiell statistikk på dette området har vært mye debattert. Forskningsresultater fra blant andre Søndena, Rasmussen, Palmstjerna og Nøttestad (2008) fra norske fengsler viser at brannstifting ikke er noe som kjennetegner lovbrudd begått av personer med utviklingshemning.

Seksualforbrytelser

I en kanadisk studie av over 2000 seksualforbrytere fant Langevin og Curnoe (2007) ingen overrepresentasjon av personer med utviklingshemning. Det er i dag lite støtte i forskning for å hevde at personer med utviklingshemning er overrepresentert når det gjelder seksualforbrytelser (Holland et al. 2002). I undersøkelsen i norske fengsler av Søndena og kolleger (2008) kom det ikke fram noen forskjeller mellom personer med utviklingshemning og andre i forhold til seksualforbrytelser. Som for brannstifting kan nok de tidligere konklusjonene om overrepresentasjon komme av at det har vært spesielle utvalg som har vært studert.

Alvorlig vold og drap

En kanadisk studie fant at nesten 19 prosent av menn som var anholdt for lovbrudd, hadde et evnenivå under IQ 70, og for de fleste dreide det seg om voldsbruk (Crocker et al., 2007). Ifølge Jones (2007) er imidlertid den største delen av disse lovbruddene av mindre alvorlig art enn det man ser hos andre uten utviklingshemning. I en studie av 693 drap i Finland fant Eronen, Hakola og Tiisonen

(1996) at psykisk utviklingshemning ikke økte risikoen for drap begått av menn, mens det kunne føre til en økt risiko hos kvinner. I en amerikansk studie av faktorer som har sammenheng med utviklingshemning hos drapstiltalte, fant Dwyer og Frierson (2006) at kvinnelige drapstiltalte oftere hadde utviklingshemning enn menn. Det var imidlertid et lite antall som ble undersøkt, så disse konklusjonene er svært usikre.

I USA har spørsmålet om dødsstraff vært et tema i mange år. I 1989 avgjorde Høyesterett at henrettelser av personer med psykisk utviklingshemning som har begått drap, ikke var i strid med Grunnloven. Seks personer med utviklingshemning ble henrettet i USA i 1995. I 2002 bestemte Høyesterett i USA at henrettelser av personer med utviklingshemning er i strid med Grunnloven. Dette har hatt stor betydning for vurderingen av utviklingshemning i kriminalsaker. I kjølvannet av høyesterettsdommen *Atkins vs. Virginia* (Death Penalty Information Center, 2009), som var utgangspunktet for endringene i forhold til dødsstraff, har diagnosen utviklingshemning fått svært stor betydning for personer som er anklaget for drap i de statene som har dødsstraff.

Lovbruddsmønster i nyere studier

I en studie fra Canada fant Crocker og medarbeidere (2007) at personer med utviklingshemning hadde samme mønster i kriminaliteten som andre, med tyveri, narkotikarelatert kriminalitet, vold og et lite antall med brannstifting og seksuelle overgrep. I studien av norske innsatte fant også Søndena et al. (2008) at innsatte med utviklingshemning var involvert i et vidt spekter av kriminalitet, og at de stort sett var dømt for samme type kriminalitet som andre innsatte. Søndena og kollegaer fant ingen forskjeller i lovbruddsmønster, med unntak av at de med utviklingshemning var noe mindre involvert i narkotikakriminalitet. Studier av forekomsten i vanlige fengsler tyder derfor på at det ikke er store forskjeller mellom personer med utviklingshemning og andre når det gjelder lovbruddsmønster. En ny studie har imidlertid vist en tendens i retning av økende voldskriminalitet på bekostning av andre typer lovbrudd begått av personer med utviklingshemning (Lindsay et al. 2009).

Alvorlig utviklingshemning

I Norge anses ikke personer med IQ under 55 å være ansvarlige for lovbrudd. Dersom utviklingshemningen er moderat eller mer alvorlig, kommer straffeloven § 44 til anvendelse. Mens første ledd av § 44 sier at den som på handlingstiden var psykotisk, ikke straffes, heter det i annet ledd: «det samme gjelder den som på handlingstiden var psykisk utviklingshemmet i høy grad».

Personer med alvorligere grader av utviklingshemning som begår alvorlige lovbrudd kan imidlertid dømmes etter straffelovens § 39a til tvungen omsorg. Men det kan ofte være vanskelig å skille mellom det som kan betraktes som alvorlige atferdsproblem, eller utfordrende atferd, og atferd som må betegnes som lovbrudd (Emerson, 1995; Holland et al., 2002), og i Norge er det svært få som blir dømt til særreaksjonen tvungen omsorg. Grunnen til dette er sannsynligvis at personer med utfordrende atferd blir fulgt opp av omsorgstjenestene, og at man ikke betrakter strafferettspleien som en naturlig part i slike saker. Bruk av tvang hjemlet i sosialtjenesteloven kap. 4A kan også ha medvirket til å forhindre lovbrudd (Søndenaa, Linaker & Nøttestad, 2009). Vedtak etter kap. 4A som kan være kriminalitetsforebyggende, vil for eksempel være vedtak om tilbakeholdelse av lighter for å forhindre ildspåsettelse. I utgangspunktet er det imidlertid personens behov for omsorg, hjelp og tilsyn som gir grunnlag for vedtak etter kap. 4A.

Ifølge Lund (1990) er det mindre forekomst av lovbrudd hos de med alvorligere grader av utviklingshemning enn hos andre, og engelske studier (Holland et al., 2002) har også funnet at personer med utviklingshemning som begår kriminelle handlinger, svært sjelden har alvorligere grader av utviklingshemning. Kulturelle og nasjonale forskjeller vil ofte være bestemmende for hvorvidt utfordrende atferd behandles som kommunale omsorgsoppgaver eller som lovbrudd (Søndenaa et al. 2009). Danmark har en annen rettspraksis enn Norge på dette området, og der finner vi over 300 personer med dom på særlige vilkår med tanke på deres utviklingshemning (Mikkelsen, Klausen & Sandberg, 2007). I Norge har vi ca. ti.

I England har Lyall, Holland og Collins (1995) gjort en interessant studie av lovbrudd og av holdningen til lovbrudd. Utvalget de studerte, hadde alvorligere grader av utviklingshemning. Sju av 358 voksne med utviklingshemning som deltok i studien, hadde vært i kontakt med politiet, og dette tilsvarer 2 prosent av utvalget. To personer hadde vært i kontakt med politiet på grunn av tyveri, to på grunn av seksuell uakseptabel atferd, en på grunn av legemsfornærmelse eller vold, en for å ha forstyrret politiet og forårsaket unødig tidsbruk, en for overtredelse av offentlig orden og en på grunn av en trafikkforseelse. I en av disse sakene fikk personen en advarsel etter at saken ble henlagt på grunn av mangel på bevis, mens de andre fikk uformelle advarsler. Ingen fikk dom. Der saker ble henvist til spesialisthelsetjenesten, var det som regel lang tid etter at lovbruddet hadde skjedd. I undersøkelsen deltok miljøpersonell fra 30 boliger. Toleransen i forhold til lovbrudd viste seg å være ekstremt stor. Tyveri og ødeleggelser ble nesten aldri anmeldt. Det var bare i tre av boligene at voldtektsforsøk ville bli anmeldt. Personalet i en av boligene sa at de neppe ville anmelde voldtekt,

og ved to andre boliger ville personalet se på omstendigheten før de kontaktet politiet. I 12 av disse boligene sa personalet at de alltid ville anmelde grov vold og legemsfornærmelser.

Studier av innsatte i fengsler

I flere land er personer med utviklingshemning overrepresentert blant de som er i fengsel. Dette vil si at den prosentvise andelen med utviklingshemning i fengsler er atskillig høyere enn den prosentvise andelen av personer med utviklingshemning i befolkningen for øvrig. I Australia har man funnet en forekomst på 20 prosent av de som er i fengsler (Hayes, 2002), i Irland har man funnet en tilsvarende forekomst på 28 prosent (Murphy et al., 2000) og i USA mellom 4 og 10 prosent (Petersilia, 2000). En britisk studie viste at 7,1 prosent av de innsatte hadde en utviklingshemning, dvs. at de hadde et evnenivå med IQ under 70 (Hayes et al., 2007). I Storbritannia er det ellers rapportert om relativt få med utviklingshemning i fengsler, mens forekomsten som holdes i forvaring i psykiatriske sykehus, samsvarer med overrepresentasjonen i fengsler i andre land (Hayes et al., 2007).

De som har en utviklingshemning som ikke er oppdaget, står i fare for å bli skadelidende i dagens rettssystem

Søndenaa og kollegaer (2008) studerte forekomsten av utviklingshemning blant 143 innsatte i norske fengsler. De fant at over 10 prosent hadde en utviklingshemning med IQ under 70. Bare en av personene med utviklingshemning hadde tidligere fått oppfølging fra omsorgstjenestene. Bakgrunnen til lovbrøtere med utviklingshemning ser ut til å være den samme som hos andre. Generelle karakteristika er at de er unge menn der det ofte kan finnes andre i familien med kriminell belastning, atferdsproblemer og psykiske problemer forekommer ofte, og arbeidsledigheten er stor (Winter, Holland & Collins, 1997). Sammenlignet med andre innsatte var de med utviklingshemning oftere medisinert for psykiske lidelser, de hadde flere dommer, de hadde mindre rusproblematikk, og de hadde mindre utdanning. Søndenaa og kollegaer mener at majoriteten av innsatte med utviklingshemning ikke har fått tilstrekkelige tilbud tidligere, og dette er også i samsvar med studier i andre land.

Lovverket kan ved anvendelse av § 56 bokstav c i straffeloven gi nedsatt straff i tilfeller der domfelte har nedsatt tilregnelighet, herunder lett utviklingshemning. Ifølge Søndenaa og kollegaer kan de som har en utviklingshemning som ikke er oppdaget, stå i fare for å bli skadelidende i dagens rettssystem. Anvendelsen av § 56c er dokumentert i et fåtall straffesaker i

perioden 2002–2007 (Politi- og justisdepartementet, 2008), noe som klart illustrerer manglende identifisering av utviklingshemning og oppfølging av disse sakene. Den manglende erkjennelsen av utviklingshemningen kan være et alvorlig rettssikkerhetsproblem.

Håndbok og veileder

I saker der personer med utviklingshemning bryter straffeloven, er samarbeidet mellom politi, sakkyndige, domstol, kriminalomsorg, kommune, psykisk helsevern og habiliteringstjeneste særdeles viktig, ikke minst for å yte rettssikkerhet, motvirke ny kriminalitet og bedre levekårene for en liten gruppe av mennesker med utviklingshemning. Gjennom prosjektet «Rettsikkerhet for personer med store lærevansker i straffesakskjeden» blir det lagt vekt på manglende identifisering av personer med lett utviklingshemning og på de konsekvensene dette får. Prosjektet involverer alle parter i straffesakskjeden og vil munne ut i en håndbok med forslag til justering av praksis og samarbeid i aktuelle tilfeller. Justis- og politidepartementet står som eier av prosjektet.

Ved Nordlandssykehuset har det gjennom flere år vært arbeidet med saker der personer med utviklingshemning har begått lovbrudd av ulik alvorlighetsgrad, og habiliteringstjenesten har utarbeidet en veileder som et hjelpemiddel i konkrete saker (Nordlandssykehuset, 2005).

Konklusjon

Personer med utviklingshemning er overrepresentert i fengsler. Det kan være vanskelig for de som kommer i kontakt med personer med utviklingshemning, å forstå at de virkelig har en utviklingshemning. Forskning har vist at personer med utviklingshemning ofte ikke får den nødvendige hjelpen som skal til for å klare seg i møtet med rettssystemet. Karakteristika ved personer med utviklingshemning som begår lovbrudd, er også stort sett de samme som hos andre som begår lovbrudd; dvs. at de er unge, er menn, er psykososialt belastet, har en forhistorie med atferdsproblemer, er uten arbeid og har psykiske problemer. Ut fra forskningen som nå foreligger på dette området, ser det ikke ut til at lovbrudd begått av personer med utviklingshemning skiller seg vesentlig fra lovbrudd begått av personer uten utviklingshemning.

Even Myrbakk
 Psykiatrisk Innsatsteam
 Vensmoen
 8255 Røkland
 Tlf. 75 69 30 00
 E-post even.myrbakk@nlsh.no

Referanser

- American Association of Intellectual and Developmental Disabilities (2009). Nedlastet den 11. september 2009 fra: (http://www.aamr.org/content_158.cfm).
- American Psychiatric Association (2000). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (fourth edition, text revision). Washington, DC: American Psychiatric Association.
- Andenæs, J., Matningsdal, M., & Rieber-Mohn, G. F. (2004). *Alminnelig strafferett*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Death Penalty Information Center (2009). Nedlastet 9. desember 2009 fra: (<http://www.deathpenaltyinfo.org/mental-retardation-and-death-penalty>)
- Clare, I. C. H., & Murphy, G. H. (1998). Working with offenders or alleged offenders with intellectual disabilities. I: E. Emerson, A. Caine, J. Bromley, & C. Hatton (red.), *Clinical psychology and people with intellectual disabilities* (ss. 154–176). Chicester, UK: Wiley.
- Dwyer, R. G., & Frierson, R. L. (2006). The presence of low IQ and mental retardation among murder defendants referred for pretrial evaluation. *Journal of Forensic Science*, *51*, 678–682.
- Emerson, E. (1995). *Challenging Behaviour. Analysis and Intervention in People with Intellectual Disabilities*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eronen, M., Hakola, P., & Tiihonen, J. (1996). Mental disorders and homicidal behavior in Finland. *Archives of General Psychiatry*, *53*, 497–501.
- Hayes, S. C. (2002). *Adaptive behaviour and background characteristics of sex offenders with intellectual disabilities*. Paper presented at the International Association for the Scientific

- Study of Intellectual Disability, Inaugural Conference of IASSID Europe, University College, Dublin.
- Hayes, S. C., Shackell, P., Mottram, P., & Lancaster, R. (2007). The prevalence of intellectual disability in a major UK prison. *British Journal of Learning Disabilities*, *35*, 162–167.
- Holland, T., Clare, C. H., & Mukhopadhyay, T. (2002). Prevalence of «criminal offending» by men and women with intellectual disability and the characteristics of «offenders»: implications for research and service development. *Journal of intellectual disability research*, *46*, 6–20.
- Jones, J. (2007). Persons with intellectual disability in the criminal justice system. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, *51*, 723–733.
- Justis- og politidepartementet (2008). *Etterkontroll av reglene om strafferettslig utilregnelighet, strafferettslige særreaksjoner og forvaring*. Oslo: Justis- og politidepartementet.
- Langevin, R., & Curnoe, S. (2008). Are the mentally retarded and learning disordered overrepresented among sex offenders and paraphilics? *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, *52*, 401–415.
- Lindsay, W.R., Holland, A., Taylor, J., & Carson, D. (2009). Recent research on offenders with intellectual disabilities: Risk, diagnostic and childhood adversity information for offenders with ID. Paper presented at the 7th European Congress of Mental Health in Intellectual Disability, 3–5 September, Amsterdam.
- Lyall, I., Holland, A. J., & Collins, S. (1995). Offending by adults with learning disabilities: identifying need in one health district. *Mental Handicap Research*, *8*, 99–109.
- Lund, J. (1990). Mentally retarded criminal offenders in Denmark. *British Journal of Psychiatry*, *156*, 726–731.
- Mikkelsen, M. J., Klausen, A. K., & Sandberg, L. (2007). Stigende antal domfældte udviklingshæmmede. *NDU-nyt*, *2*, 17–26.
- Murphy, M., Harrold, M., Carey, S., & Mulrooney, M. (2000). *A survey of the level of learning disability among prison population in Ireland*. Dublin: Department of Justice, Equality and Law Reform.
- Nordlandssykehuset (2005). *Når personer med utviklingshemning begår lovbrudd. Ny veileder for habiliteringstjenesten i Nordland*. Bodø: Nordlandssykehuset.
- Petersilia, J. (2000). *Doing justice? The criminal justice system and offenders with developmental disabilities*. Berkely, CA: California Policy Research Center, University of California, Irvine.

- Søndenaa, E., Rasmussen, K., Palmstjerna, T., & Nøttestad, J. (2008). The prevalence and nature of intellectual disability in Norwegian prisons. *Journal of Intellectual Disability Research*, 52, 1129–1157.
- Søndenaa, E., Linaker, O., & Nøttestad, J. (2009). Effects of the changes in legislation governing offenders with intellectual disabilities in Norway: A descriptive study. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 6, 229–235.
- Winter, N., Holland, A. J., & Collins, S. (1997). Factors Predisposing to suspected offending by adults with self-reported learning disabilities. *Psychological Medicine*, 27 (3), 595–607.
- World Health Organization (1992). *ICD-10 classification of mental and behavioural disorders – clinical descriptions and diagnostic guidelines. ICD-10-CDDG*. Geneva: WHO.